

Het gelijk van de engelen. Over de katharen van de Languedoc

Zuiverheid in de strijd tegen het kwaad

Het woordje 'kathaar' is, veronderstelt men tegenwoordig, afgeleid van het Griekse woord 'katharos', wat 'reine', 'zuivere' betekent. Zelfs al blijft de oorsprong van het woord onzeker, het geeft heel goed aan dat zuiverheid de hoofdbekommernis van de katharen was. De katharen beschouwden de wereld als een onzuivere wereld, die ver verwijderd is van zijn oorspronkelijke, geestelijke oorsprong. Naar die zuiver geestelijke oorsprong wilden ze terug. De wereld is afval, vuilnis, overschot, het lichaam is dat ook, en de voortplanting zorgt ervoor dat die vuile, ontgeestelijkte wereld wordt voortgezet. Het enige wapen tegen deze materiële bezoedeling is de persoonlijke zuiverheid die men bereikt door een strenge, ascetische levenswijze, die vooral door de zgn. chrétiens werd betracht.

Deze chrétiens beschouwden zich niet als 'volmaakt', zoals ten onrechte wordt beweerd. De benaming 'volmaakte' (in het Frans 'parfait') is een verkeerde vertaling van de in de inquisitieverlagen gebruikte term perfectus. Met deze naam betitelde men de obstinate ketter, de perfectus haereticus: een onverbeterlijke, d.i. niet meer van zijn overtuiging af te brengen afvallige. De chrétiens beschouwden zichzelf niet als volmaakt maar als de authentieke chrétiens, de 'goede mensen', de bons hommes, ter onderscheiding van de 'slechte, kwade mensen' van o.a. de katholieke kerk. Ze streefden ernaar volmaakt te zijn, d.i. volmaakt zuiver, tot op de grens van het stoffelijke, tot ze zo ontstoffelijkt waren dat ze bij hun overlijden meteen naar hun zuiver geestelijke oorsprong terugkonden en door niets meer gebonden waren aan de hun beknellende, nietswaardige wereld.

De chrétiens combineren een celibatair leven met het verbod tot het eten van letterlijk alles wat van dieren afkomstig is (ook eieren, boter en kaas; maar vreemd genoeg mag vis wél), met vastenperioden. Zij vormen de top van de plaatselijke kathaarse gemeenschappen: aan het hoofd staat een bisschop, bijgestaan door een filius major en een filius minor. Deze beide zonen (oudste en jongste zoon) zijn eveneens chrétiens, die de bisschop bijstaan en zijn opvolging verzorgen. Sterft de bisschop, de oudste zoon neemt diens plaats in, de jongste zoon wordt oudste zoon en duidt op zijn beurt een jongste zoon aan. Men kan dus van een bisschop spreken die bijgestaan wordt door twee priesterlijke akolieten, want alledrie, bisschop, oudste en jongste zoon konden de kathaarse sacramenten toedienen.

De volgelingen van de chrétiens, het gros van de katharen, noemen zich croyants: zij geloven in de zuiverheidsleer van de katharen, in hun kosmologische en mythologische verhalen en gaan de verplichting aan zich, voor ze sterven, door een sacramentele handoplegging (het zgn. consolamentum) tot chrétien te laten dopen. Dat is dan de geestelijke doop, die hen verlost van de kerker van het lichaam en klaar maakt om op te gaan in de zuivere, puur geestelijke wereld. In afwachting dat de gelovigen de overstap wagen naar de zuiverheid mogen ze huwen, kinderen krijgen en vlees eten. In tegenstelling tot de chrétiens mogen de croyants zelfs de wapens dragen en aan veldslagen deelnemen.

De sacramentele handoplegging hield in dat de kathaarse gelovige het hoogste stadium van reinheid had bereikt dat hier op aarde mogelijk was. Wie dat stadium al vroeger wilde bereiken en als kathaar getuigenis wilde afleggen van zijn levenshouding, kon zich met geloofsgenoten terugtrekken in een huis van chrétiens, waar hij een driejarige opleiding volgde, leerde prediken, de rites en sacramenten leerde toepassen en tenslotte door middel van de handoplegging als chrétien werd gewijd.

Zowel uit de pyramidale opbouw van de kathaarse geloofsgemeenschap (één bisschop, bijgestaan door twee priesterlijke bedienaars, staat aan het hoofd van een gemeenschap) als uit het toedienen van sacramenten valt op te maken dat de kathaarse gemeenschappen zich als heuse kerken profileerden met chrétiens aan de top, de echte 'zuiveren', die sacramenten mochten toedienen en toekomstige 'zuiveren' opleiden; de

croyants waren slechts de aanhangers van het kathaarse geloof en legden hun zieleheil, hun toekomstige zuiverheid in handen van de boven hen staande chrétiens.

Ook sacramenten, rites, liturgische omkadering maakten deel uit van het dagelijkse leven van de katharen. Telkens als een chrétien een croyant ontmoette, diende hij drie kniebuigingen te maken en een gebed te reciteren, waarop de chrétien hem in een plechtige uitspraak beloofde dat hij 'een goed einde', d.i. een 'zuiver einde' zou bereiken. Deze plichtpleging werd door de katharen zelf de amélioration of het mélioramentum genoemd: de '(belofte van) verbetering', maar de inquisiteurs betitelden ze als adoratio, aanbidding. Ook namen de croyants deel aan de maaltijd van de chrétiens in hun huizen, waarbij, naar het voorbeeld van de christelijke eucharistie, het brood werd gezegend en gebroken. Maar waar de christenen ervan uitgingen dat brood en wijn het lichaam en bloed van Christus voorstelden, niet alleen symbolisch maar ook werkelijk, beschouwden de katharen deze ceremonie als een vrome herinnering aan de komst van Christus. Hij was de boodschapper van het licht, die als onstoffelijk wezen geen echt lichaam had gehad, en dus had hij ook geen enkel materieel spoor in de wereld nagelaten maar enkel de weg gewezen naar een spirituele hergeboorte.

Behalve het consolamentum (de sacramentele handoplegging) en het mélioramentum (belofte van beterschap) was er nog de maandelijks rite van het apparelhamentum, de gezamenlijke biecht.

Misschien kan men de handoplegging best als het enige échte kathaarse sacrament beschouwen: wie de hand oplegde aan een ander, beschouwde zichzelf al als vergeestelijkt en gaf die vergeestelijkte staat door aan een ander. Het consolamentum is ook het enige sacrament dat de kathaar werkelijk maakte tot wat hij wilde zijn: volmaakt zuiver. De overige riten (biecht, 'heilig maal', amélioramentum) vormden slechts de begeleiding van dit ideaal of de voorbereiding erop.

Vooraf tegen het einde van de dertiende eeuw beoefenden vele croyants, die in hun stervensuur het consolamentum hadden ontvangen, de zgn. endura, de 'versterving' door middel van een absolute vasten. Veel is hieromtrent gespeculeerd: is dit een doorgedreven vorm van onthechting, was dit een verholde suicide, was dit louter angst van te hervallen in onzuivere staat? Ook de convenanza of 'overeenkomst' is van latere datum:

ze bestond hierin dat een croyant een chrétien uitkoos die zich ertoe verbond hem in het stervensuur het consolamentum toe te dienen. De nood om deze formule te gebruiken nam toe naarmate er meer druk werd uitgeoefend op de katharen. Vooral tijdens de Albigenzen-kruistocht werd een beroep gedaan op de convenanza: men wist dat men op elk ogenblik tijdens de belegering kon sneuvelen. Tijdens een korte, summiere plechtigheid (de croyant hoefde niet eens op te staan) kreeg de stervende het consolamentum toegediend, waarna de bedienaar van het sacrament zich zo onopvallend mogelijk uit de voeten maakte om zelf niet te sneuvelen of op de brandstapel te belanden.

Beide, endura en convenanza, dateren duidelijk uit de periode van vervolging van de katharen en zijn slechts bijkomende vormen van het bij uitstek belangrijke consolamentum.

Behalve zuiverheid streven de katharen ook iets anders na: de uitroeiing van het kwaad. Het unde malum?, 'vanwaar komt toch het kwaad?' is een obsessie voor hen. Dat kwaad is de wereld, is de materie, is de verlokking die steeds op de loer ligt om zich met hebben en houden gulzig op de materiële wereld te storten. Het kwaad in de vorm van geweld, misdaad, onrecht is de menselijke vertaling van een oorspronkelijk kwaad dat ingebakken zit in alles wat tot deze wereld behoort. Door het vrij radicale antwoord dat de katharen op de vraag: 'vanwaar komt het kwaad?' formuleren, onderscheiden ze zich van de andere christenen uit hun tijd.

De katharen gaan er immers vanuit dat ooit, aan de bron van de schepping al een fout is ingeslopen, een vergissing is gebeurd waardoor de oorspronkelijke, zuiver zijnskern bezoedeld en verhuld is geraakt door het werk van een kwaadaardige demiurg die de wereld heeft geschapen. Die kwade schepping schermt het goede af. Leven is: gekerkerd zitten in een angstwekkende omgeving, waarin maar één straaltje zuiverheid en goedheid zit, een vonkje zuiverheid dat in de ziel bewaard is; dat stukje zuiverheid, dat aansluiting zoekt met de oorspronkelijke, stralende zuiverheid, wordt uit het lichaam bevrijd, weer tot leven gebracht door het consolamentum, de geestelijke doop.

Dit basisaanvoelen drukken de katharen uit in hun scheppingsverhalen: ooit was er

de zuiverheid, maar uit die zuiverheid is een lek ontstaan, of er is een soort paleisrevolutie geweest, en de opstandige engelen zijn de gevallen engelen geworden, en hun aanvoerder, de boosaardigste van allen, heeft de wereld geschapen. Deze boze aanvoerder is vaak Jahweh, de Schepper uit het Oude Testament. Die tastbare, concrete wereld die hij geschapen heeft is een teveel, een overbodig surplus, de antipode van het goede. De schepping is de wereld van het kwaad, van de vergankelijkheid, ontoereikendheid, menselijke zwakte, menselijke begeerte die wij kennen, en tegelijk van de dikke, ondoordringbare duisternis die in onze kosmische oorsprong in een eeuwig gevecht verwickeld is met het lichtende goede.

De katharen verwerpen het christelijke, oudtestamentische scheppingsverhaal en richten zich bij voorkeur op Paulus, de boodschapper van de universele verlossing, en nog het liefst is hen Johannes. In diens evangelie en apocalyps vinden ze hun hunkering terug: terug naar de bron, naar de oorspronkelijke Liefde, de zuiverheid. De uitspraak van Jezus, geciteerd door Johannes: 'Mijn Koninkrijk is niet van deze wereld' sterkt hen in hun overtuiging. De beginregels van het Johannesevangelie (Joh, 1,3) interpreteren ze op hun manier. De katholieken lezen:

'alles is door hem (God) gemaakt, en (dus) is niets zonder hem gemaakt'.

De katharen lezen:

'door hem (God) is alles gemaakt, en zonder hem/buiten hem om is het niets gemaakt.'¹¹

Buiten de God, buiten het goede en zuivere van de God, bevindt zich dus een andere scheppende kracht die het 'niets' maakt, en dat 'niets', dat is de waardeloze, vergankelijke wereld, dat is het werk van de slechte demiurg, van Jahweh, de schepper van het stoffelijke, die tegenover de schepper van de geestelijke, zuivere wereld staat.

Er zijn dus, bij wijze van spreken, twee Goden, de ene schepper van het goede, de andere schepper van het kwade. Zelf hebben de katharen het bij voorkeur over de God, verstaan als de goede, zuivere God, de Godheid, en de valse, slechtheid scheppende God; of ze werken de tegenstellingen tussen de twee werelden uit aan de hand van de leer van de 'twee principes', de 'twee beginselen' die de wereld structureren in een donkere en lichtende kant, een materiële en spirituele, stoffelijke en onstoffelijke. Tussen die twee werelden kan de mens kiezen, maar hij wordt aanhoudend belaagd door de krach-

ten van de duisternis waaraan hij zogoed als machteloos overgeleverd is; vandaar de rigiede zuiverheidscultus van de kathaar. Veel keuze heeft de kathaar naar zijn gevoel niet, hij zit in een of-of dilemma gevangen: het is: of de wereld of God, of de materie of de geest, of inkerkering of bevrijding, of wedergeboorte of verder afsterven, of verheffing of verdere materialisering. Zoals Johannes het uitdrukt: 'Beseffen jullie niet dat vriendschap met deze wereld vijandschap met God betekent?'

De ultieme boosdoener

De kathaarse visie is fundamenteel pessimistisch: de onophoudelijke strijd tussen goed en kwaad brengt met zich mee dat de kathaar tegen de stroom invecht, tegen de natuurelementen, tegen zijn eigen omgeving, eigen gewoontes, maar ook tegen de andere mensen, die allen schepsels van het kwaad zijn, en dat hij zich alleen gesteund weet door het paar mensen dat zoals hij een stukje zuiverheid probeert terug te vinden in een poel van verderf.

Hier, op aarde al, strijden de katharen mee in een veldslag op kosmisch niveau, een vergeefse, heilige taak, die voortdurend gedwarsboomd wordt door mensen en instellingen die zich de hoeders van het zuivere noemen maar vertegenwoordigers van het kwaad zijn. Eén van de vertegenwoordigers van het kwade is in de ogen van de katharen de vermeend-christelijke kerk, de kerk die zich katholiek, d.i. universeel noemt.

De beoordeling van de katholieke kerk is een logisch uitvloeisel van de kathaarse, vergeestelijkte visie op hun mogelijke redding. Die verlossing is spiritueel, dus is alles wat van ver of nabij met het materiële verbonden is bij voorbaat verdacht. Maar nog het meest verbijsterd zijn de katharen bij de vaststelling dat de katholieke kerk haar hele fundament optrekt op de Bijbel, en inzonderheid het Oude Testament. Door trouw te zweren aan Jahweh, en diens scheppingsverhaal voor waar aan te nemen, heeft de katholieke kerk zich laten verleiden om het werktuig van het kwaad te worden.

In het bijzonder haar sacramenten zijn subtiele verleidingspogingen van het materiële: ze bevrijden de mens niet maar kluisteren hem nog steviger vast aan de boze, niets-vorstellende, niets-zijnde wereld.

De katholieke kerk stelt een materiële doop in met het water terwijl de geestelijke doop telt, de geestelijke wedergeboorte; ze zegent huwelijken in die de kiem van het verderf in volgende generaties leggen: want kind op kind wordt de verdere aftakeling, de verdere verwijdering van het onstoffelijk ideaal doorgegeven. Ze begeleidt de zgn. christen vanaf de wieg tot het graf, van de doop tot het begrafenisritueel, over huwelijk of priesterwijding, en bij elk stadium besmet ze hem met een zegening van het kwaad, met het geloof in de boosaardige God, met een toenemende verblinding ten aanzien van de lichtende oorsprong van de ziel.

Ook de opvatting van de katholieke kerk over Christus moet het ontgelden; de katholieke kerk beweert dat Christus een Godmens is, zowel God als mens, terwijl Christus in de ogen van de katharen een boodschapper van het licht is, even onstoffelijk als de Godheid. Christus is volgens hen niet werkelijk geboren, niet werkelijk aan het kruis gestorven en niet werkelijk verrezen. Daarvoor staan geestelijke en materiële wereld te diametraal tegenover elkaar; zulke vermenging is er tendele nog in de mens, die deels stoffelijk (zijn lichaam), deels onstoffelijk (zijn ziel) is. Maar God is puur, zuiver, smetteloos, onbezoedeld, onstoffelijk, en dus was ook Christus dat. Verering van het kruis en de kruisdood zijn eerder blasfemisch dan huldeblijk; verering van de Maagd Maria houdt in dat er een materiële Christus is geweest, wat niet waar is, en dus is er ook geen sprake van bevruchting of ontvangenis. Hooguit is Christus als volmaakt geestelijk persoon uit een vrouw, Maria, voortgekomen.

Niet alleen de natuur van Jezus Christus stellen de katharen in vraag, ook zijn boodschap, zijn missie, zijn nalatenschap. Volgens hen heeft Christus geen enkel materieel sacrament en zeker geen materiële kerk ingesteld, maar een geestelijk sacrament nagelaten, een herinnering aan zijn heilig avondmaal, en het voorbeeld gegeven om een kerk van geestelijk wedergeborenen te stichten. Dat is, volgens de katharen, de spirituele, diepere betekenis van Christus' kruisdood en verrijzenis, een betekenis die enkel voor ingewijden is weggelegd. Die innerlijke geboorte wordt doorgegeven van verlichte op

verlichte, zuiverheid nastrevende op zuiverheid nastrevende, via het kathaarse sacrament van de handoplegging, het consolamentum.

Ook in haar organisatievormen en leefregels schikt de katholieke kerk zich naar de geboden van de Boze. De katholieken zwelgen in het materiële: de kerk int tienden, troont op haar rijkdommen, beschermt haar ongeletterde priesters die nietswaardige sacramenten toedienen, omdat ze tegelijk celebreren en hoereren, kinderen verwekken, gelden opstrijken, en door hun gedrag, hun kroost, hun gehechtheid aan bezittingen en comfort, hun overtreding van de seksuele onthouding de wereld van het kwade in stand houden.

De katharen vormen verschillende kerken, die aanvankelijk gelijkwaardig zijn en op voet van gelijkheid met elkaar omgaan; maar de katholieke Paus, aan het hoofd van een pyramidisch gestructureerde katholieke kerk, leidt een kerk die het niets aanbidt, die geworteld is in het niets, en dus handlangster is van de duivel, van de boze schepende kracht; dus zijn diens beslissingen van nul en generlei waarde: of de paus nu excommuniceert, bullen uitvaardigt, in de ban slaat, predikt of richtlijnen geeft, dat alles zijn wanhopige pogingen van een ijdel, slecht en corrupt mens, aan het hoofd van een even ijdel, slecht en corrupt instituut, om de mensen in hun boosheid vast te pinnen en hun de weg naar persoonlijke geestelijke bevrijding te versperren.

Samengevat: de katholieke kerk dient, ondanks haar hooggestemde idealen, God niet maar bestrijdt hem, verlost de mens niet maar ketent hem, eert Christus niet maar ver-menselijkt, verbastert, verkettert hem, trekt een bastion van menselijke zwakte en zonde op waar ze dat al te menselijke radicaal zou moeten opgeven en overstijgen.

Dat is de scheidslijn tussen katharen en katholieken, dat is de ongelijke strijd die de katharen, chrétiens en croyants voeren, onvermoeibaar, om de andere, afgedwaalde, 'onechte' christenen tot het inzicht te brengen, door hun eigen moreel hoogstaand gedrag, door debatten, door prediking, dat het echte christelijke geloof zich bij hen, niet bij de katholieken bevindt.

Verheerlijkt katarisme

Hoe coherent de kathaarse visie en kritiek op de katholieke kerk ook lijken, dat belet niet dat het kathaarse basisgeloof een brede waaier van invullingen kende en concreet van plaats tot plaats verschilde. Die verscheidenheid aan belevingsvormen

bemoeilijkt het huidige verstaan van de katharen; dit misverstaan van de kathaarse verscheidenheid is op z'n beurt verantwoordelijk voor het ontstaan van een aantal 'mythes' over het katharendom: hun vermeende egalitarisme, pacifisme, vrouwvriendelijkheid, heroïsme, hun status van onschuldige, vredelievende, onder de voet gelopen sekte. Vooral de belegering en de val van Montségur spelen een sleutelrol in de manier waarop men tegenwoordig tegen de katharen aankijkt.

Het is op zich al fout onder de katharen alleen de katharen van de Languedoc uit het begin van de dertiende eeuw te verstaan, en zich te beperken tot hun verzet tegen de kruisridders in het Zuidfranse Montségur. Er waren al mensen met een kathaars getint basisgeloof in het Noorden van Europa, Frankrijk, Duitsland, de Nederlanden vanaf het einde van de elfde eeuw; kernen van kathaars geloof vormden zich in het noorden van Italië en nog noordelijker, tot in Bosnië, op het einde van de twaalfde eeuw. Ten tijde van de vermeende bloei van het katharendom, vanaf 1200 tot omstreeks 1250, waren de katharen actief zowel in het zuiden van Frankrijk als in het noorden van Spanje en Italië. Ook na de val van Montségur in 1244, tot zeker in het begin van de veertiende eeuw bleef het katharendom voortleven, maar dan meestal in oneigenlijke vorm, vermengd met plaatselijke gebruiken en geloofspunten.

De roemruchte bestseller van Emmanuel Le Roy Ladury, Montaillou, een ketters dorp in de Pyreneeën, geeft alleen maar een beeld van de katharen ruim vijftig jaar of langer na de val van Montségur, wanneer het katharendom niet langer een openlijk beleden godsdienst is en de belijders ervan, opgejaagd, vervolgd, verketterd, zonder een duidelijke hiërarchie (de religieuze kaders waren uitgedund, zo al niet verdwenen), een verwaterd katarisme aanhingen en aan elkaar doorgaven. Dit kathaarse geloof is het heidens geloof zoals het, in welke vorm ook, christelijk, kathaars, ketters, in brede volkslagen geleefd moet hebben de hele Middeleeuwen door.²

Het katharendom neemt telkens een andere gedaante aan, afhankelijk van het ogenblik waarop het opkomt. Ook de plek bepaalt het soort katarisme: het Zuidfranse geloof is verschillend van het Italiaanse; zodra men zich nog verder verwijderd, naar de Balkan, Bulgarije toe, raakt het allengs meer vermengd met elementen die typisch byzantijns zijn en naar westerse begrippen vreemd aandoen, maar in de oosterse rite en kosmologieën vanzelfsprekend waren.

Aanvankelijk waren de katharen in aparte kerken gestructureerd, die onderling verbonden aangingen, en die zich slechts tegen het einde van de twaalfde eeuw nauwer bij elkaar gingen aansluiten. Gaandeweg kregen ze een hiërarchische geleiding die niet zo erg verschilde van de katholieke structuur.

Dat er bisschoppen en twee 'zonen' waren hebben we al aangeduid; er waren ook diakens, gekozen uit de croyants, die instonden voor de materiële omkadering van de erediensten; bovendien waren er een heleboel mensen die welomlijnde functies hadden en belast waren met de logistiek voor de hele plaatselijke kathaarse beweging. Gaandeweg wordt de kathaarse plaatselijke kerk een geolied lopend machtsapparaat dat de religieuze beleving moet mogelijk maken. Ook naar boven toe was er mogelijk een strengere hiërarchie dan zich laat denken. Tekenend hiervoor is dat rond 1170 een kathaars concilie plaatsvindt waaraan Italiaanse en Franse bisdommen deelnemen onder leiding van een zekere Nicetas. De lectuur van zijn epitheton in de desbetreffende tekst is onzeker, maar het kan zijn dat hij als 'paus' wordt betiteld; hij handelt alleszins als een paus: hij herstructureert de kathaarse gemeenschap van Italië en Frankrijk, deelt de Franse communautiteit in in zeven bisdommen en legt de meesten zijn eigen, verzachte kosmologische visie op.

Vooraf onder de druk van de kruistochten zal de centralisering van de Franse katharen nog meer toenemen: de chrétiens, de 'kaders' van de religieuze beweging, worden samengeropen en ondergebracht in eenzelfde vesting, eenzelfde burcht, terwijl enkelen onder hen nog op pad gaan om croyants het consolamentum toe te dienen. Dat alles bewijst dat we met een goed georganiseerde kerk te maken hebben,

die weliswaar afzag die weliswaar afzag van de materiële privileges van de katholieke kerk, maar zich net zo grondig inrichtte om aan haar taak, het brengen van de ware, authentiek christelijke boodschap te wijden.

Niet alle katharen waren arme lui, evenmin als het gros van de katharen vermogende of adellijke personen waren. Het fabeltje dat het katharendom een egalitair, klasse-loos geloof van strijdbare wevers was, de zgn. tisserands, klopt niet: het was evenzeer, zeker voor de Languedoc, een religie van geletterden, van gestudeerden, van kooplui, adellijken, hovelingen, heren, graven, hertogen. Het was een religie die door alle klassen heenliep, met elkaar in onmin levende families, leenheren en vazallen verbond, zowel mannen als vrouwen in haar rangen telde.

Precies die omstandigheid, de kathaarse aanwezigheid van de katharen in alle lagen van de zuidfranse bevolking, verklaart voor een stuk hun *débâcle* ten tijde van de tegen hen gelanceerde kruistocht (1200-1229).

De val van Montségur (1244) komt een flink aantal jaren nadat de hele Languedoc

politiek al in handen is gevallen van de Franse koning en de kruistocht is afgelopen; en deze val is mede veroorzaakt door de besluiteloosheid van de plaatselijke machthebbers. Ze krijgen het bevel de katharen te bestrijden, terwijl ze zelf het katharisme niet ongenegen zijn en katharen onder hun hovelingen en vazallen tellen. Ze kunnen zich, levend in een al bij al tolerante zuidfranse samenleving (er bevinden zich uiteenlopende joodse en christelijke stromingen en groeperingen), niet voorstellen dat de kruislegers hun gebied brutaal zullen overvallen en plunderen; eerder dan van kathaarse pacifisme is hier sprake van politieke misrekening, van verkeerde inschatting, van gebrek aan waakzaamheid vanwege de machthebbers van de Languedoc, en van gebiedshonger, machtwellust, strategisch en militair genie voor wat de aanvoerders van de kruislegers betreft.

Het hele verhaal van de Albigenzische kruistocht, gelanceerd door de paus van Rome, is het verhaal van innerlijke verdeeldheid in de Languedoc, van feodale twisten en afrekeningen, van machtsgeilheid van plaatselijke noordelijke vorsten (o.a. Simon de Montfort) en van de Franse koning, die in de kruistocht een gedroomde gelegenheid ziet om het zuiden aan zijn rijk toe te voegen. Het was zeker geen openlijke strijd tussen twee duidelijk geprofileerde partijen: kruisridders tegen katharen. De coalities wisselden aan beide kanten, en de kruislegers traden, zoals dat bij elke kruistocht het geval was, slechts in periodes van veertig dagen op, waarna ze door nieuwe contingents werden afgelost; periodes van strijd werden afgewisseld met langdurige wapenstilstanden; politieke akkoorden werden door eigenzinnige kruisridders van tafel geveegd. De grootste slachtingen en plunderingen (in Béziers vooral, tientallen jaren voor Montségur) waren het werk van kruisridders die de Languedoc niet kenden en in onmiddellijk gewin geïnteresseerd waren; op hun beurt werden deze houwdegens gemanipuleerd om de politieke oogmerken van plaatselijke of andere machthebbers te dienen.

De kruistocht, die aanvankelijk bedoeld was om het kathaarse geloof uit de weg te ruimen, ontsnapt meteen aan de controle van de paus en de plaatselijke bevelhebbers, mondt uit in blinde moordpartijen op de burgers van ingenomen steden (ongeacht of die burgers kathaars of katholiek zijn), betekent de economische achteruitgang van de regio en de ondergang van de plaatselijke politieke klasse. In die dubbelzinnige, jarenlang aanslepende, sordiede oorlog gaan ook de katharen ten onder. Maar men is nog altijd niet zeker of het katharisme met geweld uit de weg is geruimd (kruistocht en naderhand

inquisitie) dan wel door de efficiënte bestrijding vanwege de kerk (nieuwe predikingsmethodes, religieuze verzoening). Het kan ook dat de kathaarse, puur dualistische opstelling (de geest is goed, de wereld slecht) niet langer houdbaar was en geleidelijk het veld moest ruimen voor genuanceerder voorstellingen over goed en kwaad.

Het is niet omdat vrouwen tot de croyants behoorden en zelfs hier en daar zgn. maisons van chrétiennes oprichtten waarover zij de leiding hadden, dat de opinie over de vrouw, religieus gezien, positief was. De cultuur bepaalde een zekere mate van tolerantie, en dat gold zeker in het Zuiden van Frankrijk, waar de vrouw door de troubadours vereerd werd, hoofse debatten over amoureuze kwesties organiseerde, en waar vooraanstaande vrouwen de leiding hadden over graafschappen en vazalschappen.

Vrouwen mochten tot croyant gewijd worden, als priores (anteposita) een vrouwengemeenschap leiden, ze mochten vanuit het publiek deelnemen aan theologische debatten (het hoofd van de kathaarse delegatie was altijd een man), maar ze mochten geen diaken, geen bisschop worden. Toegang tot de kathaarse hiërarchie hadden ze dus niet. Voorzover geweten heeft ook niemand van hen ooit gepredikt.

Wat hun wezenlijke vrouwelijkheid betrof, werden ze, net zoals in de katholieke kerk, als intrinsiek minderwaardig beschouwd. In de katholieke kerk vertaalde zich dat in een afschuw van de verderfelijke Eva, die de mensheid met de erfzonde had opgezadeld, en de complementaire, haast dubieuze verering van Maria, die de mensheid als moeder van Christus had gered. Bij de katharen leefde de overtuiging dat de vrouw de val van de onstoffelijke, hemelse engelen had veroorzaakt. Een zwangere vrouw mocht geen rituele kniebuiging maken voor een croyant en mocht ook het consolamentum niet ontvangen, zelfs als ze in stervensnood verkeerde; dat alles omdat men meende dat de vrucht in haar schoot mogelijk een schepsel van de duivel was. Bovendien meenden de katharen dat de vrouw, wanneer ze stierf, haar vrouw-zijn aflegde en man werd vooraleer ze het rijk van het licht, de zuiverheid betrad. Sommigen zien hierin een bewijs dat er sporen van het gnostische geloof schuilen in het katharendom; maar die gnosis stond een éénmaking voor, een opheffing van de tegendelen, een opheffing van de geslachten. Waar de gnosis duidelijk uitmondt in een androgyne, man-vrouwelijke éénheid, zweert het katharendom bij een uitsluitend mannelijke, onstoffelijke eenheid.

De gemeenschappelijke noemer

In de vertekening van het oorspronkelijk gnostisch ideaal, de aanpassing ervan aan hun eigen wensen, blijkt het vaak syncretistische karakter van het katarisme: de katharen sprokkelden uiteenlopende ideeën, mythen, symbolen, geloofsovertuigingen bij elkaar en pasten ze aan aan hun basisgevoel. Innerlijke contradicties in hun leer waren daar het gevolg van. Het kathaarse systeem was verre van waterdicht; de kosmologieën lopen vaak mank, de geleerde tractaten en debatten van de katharen zijn vaak net zo casuïstisch, net zo kinderachtig precies en muggezifterig als die van de katholieken. Net zoals de katholieken doen ze alle moeite om bepaalde passages uit de Bijbelteksten te laten overeenstemmen met hun eigen spirituele visie. Zeker de kathaarse geleding in chrétiens en croyants leed onder een reusachtige inconsequentie. Die hebben de katholieken goed doorzien: waarom moeten de chrétiens zuiver zijn, en mogen de croyants daar even mee wachten? Waarom hoeven ze alleen maar een convenanza, een plechtige overeenkomst te sluiten met een croyant, die de kathaar in zijn stervensuur de hand zal opleggen? Dat de katholieken daarop de katharen ervan beschuldigen een vrolijk leven in ontucht te leiden om op het einde de absolutie te krijgen, ligt bijna voor de hand. Met evenveel recht kunnen de katharen daarop repliceren dat de katholieken hetzelfde doen: hoevele edelen, gerenommeerde misdadigers, financiële tycoons bekeren zich niet wanneer hun einde nadert, verkopen al hun goederen en brengen voor penitentie hun laatste dagen in monnikspij in een klooster door? Daarop kunnen de katholieken dan weer repliceren: 'dat is zo, onze God is een genadige God!' Een uitspraak waar de katharen niet ongevoelig voor waren. Want vooral op het einde van de dertiende eeuw laten vroegere chrétiens zich begraven in de buurt van katholieke kerken, en eisen een christelijke, katholieke begrafenis op.

Er is in die gevallen niet zozeer sprake van bekering maar van een geruisloze overgang van de ene religie naar de andere, op grond van redeneringen die ons te subtiel lijken, waar we ons nog moeilijk in kunnen inleven, maar die voor de katharen van levensbelang waren. Met honderden stapte men soms over van het kathaarse naar het katholieke geloof, zeker in het begin van de dertiende eeuw. Dat gebeurde meestal na afloop van theologische debatten, die vooral in Zuidfrankrijk werden gehouden en

waaraan drie partijen deelnamen: de katholieken, de katharen en de waldenzen. De waldenzen werden naar hun stichter Valdès genoemd, die op het einde van de twaalfde eeuw in Lyons een eigen gemeenschap van religieus geïnspireerde armen had opgericht. Hun aanwezigheid op zo'n debatten sprak vanzelf, want zij waren bijzonder geïnteresseerd in bijbellectuur en probeerden de bijbel, in de volkstaal omgezet, bevattelijk aan het volk te prediken.

Zowel katharen als waldenzen hadden teveel met elkaar gemeen, waren teveel kind van hun eigen tijd, teveel bezield door vaak dezelfde ideaal dat naar de katholieke kerk voor onmogelijk of voor verraad hielden. Ze leefden - in het bijzonder geldt dat voor het zuiden van Frankrijk - in een cultuur die zwoer bij het debat, bij het intellectueel steekspel, de gave van het uiteenzetten en overtuigen: ze waren allemaal actief in een periode van grote religieuze woelingen, op gang gebracht door de Gregoriaanse hervorming, waardoor nieuwlichterij en charlatanisme, vermeend profetisme en valse heiligheid moeilijk te onderscheiden waren van echt religieus engagement. Ieder probeerde voor zich de goede weg te vinden, en stond intellectueel open voor wie hem een beter alternatief te bieden had.

Raynerus Sacconi, een Lombardijnse kathaar, bekeert zich en wordt een katholiek inquisiteur. Durandus van Huesca, een waldens uit Noord-Spanje, vaart als waldens heftig uit tegen 'alle andere ketterijen', maar vooral het katharendom; na een tegensprekelijk debat in Pamiers in 1207 stapt hij over naar de katholieke kerk en zet, nu als katholiek, zijn verbeterde strijd tegen het katharendom voort.

Wat hierbij telt is niet zozeer dat Durandus die overstap naar het katholicisme zet (anderen deden hem dat voor, bleven het doen) maar vooral, dat hij in zijn geschriften uitvoerige uittreksels uit een kathaars tractaat citeert, grondig becommentarieert en aan de hand van theologische argumenten weerlegt. De betrokken partijen, zeker als ze tot de geleerden behoorden, voerden een gefundeerd debat, analyseerden elkaars teksten tot op het bot, zochten er de contradicties, relevante opmerkingen in op, en brachten hun levenshouding, hun geloofsopvatting in overeenstemming met hun geleerde redeneringen en conclusies. Daarin verschilden ze weinig van de andere grote bekeerling uit de christelijke geschiedenis, Augustinus, die na jarenlang een adept te zijn geweest van het manicheïsme, nadat hij jarenlang de gedachte aan een Godmens beledigend vond voor de zuivere Godheid, op grond van aanhoudend intellectueel onderzoek toch naar

het katholicisme overstapte. Het voorbeeld van Augustinus is des te meer op zijn plaats omdat het katharisme in zijn basisvisie van de strijd tussen goed en kwaad heel erg schatplichtig is aan het manicheïsme; net zoals Augustinus zijn bezwaren opzij kon zetten, deden vele katharen dat in het begin van de dertiende eeuw.

Het feit dat er theologische debatten werden georganiseerd bewijst dat er een *modus vivendi* bestond tussen de bekvechtende partijen; dat er, op z'n minst tijdelijk, beslist werd de vijandelijkheden te staken en geen van de partijen dwang kon uitoefenen op de andere partijen. Weerom dus: de maatschappij was tolerant, niet zozeer de katharen. En ook: de verschillende partijen hadden meer met elkaar gemeen dan ze elkaar in hun officiële tractaten durfden toe te geven.

Wanneer Dominicus, de stichter van de orde van Predikheren, in het begin van de dertiende eeuw een aantal katharen tot het 'ware' geloof bekeert, doet hij dat met het woord, met de prediking, en door, net zoals de katharen, een vroom, onkreukbaar, onthecht leven te leiden. Hij spiegelt zich aan zijn tegenstanders, neemt hun criteria over. En hij legt de kathaarse bekeerlingen een boetedoening op die al bij al weinig verschilt van de leefregels die een authentiek kathaar in ere hield: vastenperiodes, gebedstonden, sober leven.

Dit alles doet Dominicus niet enkel uit pragmatisme, uit mensenkennis, maar ook omdat hij persoonlijk aanvoelt dat de basisinstelling van de katharen, hoe huiveringwekkend radicaal ze ook lijkt, in feite niet zo sterk verschilt van de katholieke opinies over het werk van 'de Boze', het 'Kwaad' in de gedaante van Satan; denken we maar aan het sluipende gif van de Satan, zijn onnaspeurbare drijfverijen, zijn beklemming van de ziel, zijn verwarring en verduistering van de geest, zijn bekoringen, verleidingen en misleidingen: zo'n satan is zo alomtegenwoordig, zo machtig dat hij, hoewel hij in de katholieke leer geen eigen plaats bekleedt, best een eigen kosmologie had verdiend naast de Bijbel, naast het Scheppingsverhaal, in een uitvoerige appendix waarin hij de hoofdrol speelt en bijna de evenknie van de goede, scheppende God is. In hoeverre verschilt zo'n visie van de kathaarse visie op goed en kwaad, van de kathaarse kosmologie waarin een goede en slechte God zetelen?

De kathaarse houding van afschuw, van angst tegenover de wereld, hun streven naar een zo volmaakt mogelijk zuiver leven, met een hoogstaande moraal, los van alles wat naar begeerte, geldzucht, eerzucht ruikt, staat niet eens zover af van de toen in katholie-

-ke kringen opgehemelde contemptus mundi, de verachting van de wereld. De accenten zijn anders, de kosmologie is anders, maar de concrete levenshouding van wie echt geloofde was, over de grenzen van de verschillende religies heen, kathaars, waldens of katholiek, vrijwel identiek.³

We zouden het zelfs anders moeten bekijken: de religieuze grondinspiratie in de twaalfde, dertiende eeuw is zowat overal dezelfde, de vorm waarin die inspiratie zich vertaalt verandert voortdurend. De mensen zoeken hun weg, het instituut kerk, geconfronteerd met gunstige ontwikkelingen die soms een ongunstige wending nemen, zoekt net zo zijn eigen weg. De kerk treedt nu eens ontvankelijk, verzoeningsgezind, dan almaar geïrriteerder, gewelddadig, onderdrukkend op.

Precies rond het begin van de twaalfde eeuw voltrekt zich in de katholieke kerk een belangrijke verschuiving: de weg van de overreding wordt opgegeven voor die van de gewelddadige terugkeer in de moederschoot van de kerk. Niet alleen de wijze van optreden tegenover andersdenken verandert, ook begint men de kettters nauwkeurig te definiëren en de eigen dogma's op punt te stellen.

De dogmatische evolutie van de kerk kende al een belangrijk moment in het midden van de elfde eeuw, toen het hele lekenleven in de greep van de kerkelijke sacramenten kwam en men werk begon te maken van de opleiding van priesters. Deze nieuwe structuur van het lekenleven beheerst het religieuze leven vanaf het midden van de twaalfde eeuw maar wordt op twee fundamentele punten in vraag gesteld: in hoeverre zijn sacramenten geldig als ze worden toegediend door onwaardige priesters (een bezwaar dat zowel de waldenzen als de katharen maakten), en: in hoeverre vertegenwoordigt het instituut kerk de echte christelijke inspiratie en houding zoals ze door de apostelen werd uitgedragen? Bijkomend stelt zich dan natuurlijk de vraag of de paus werkelijk als de opvolger van Petrus, de zgn. stichter van de kerk van Christus kan beschouwd worden. Het is duidelijk dat op dit punt de kritiek de katholieke kerk in haar fundament aantastte en de hele kerkelijke hiërarchie rechtstreeks bedreigde.

In 1215, tijdens het vierde concilie van Lateranen, worden de katholieke dogma's nog eens uitdrukkelijk bevestigd, beklemtoont men dat er maar één universele ('katholieke') kerk is, en niet toevallig wordt het einddocument afgerond met een omschrijving van hoe men de kettters moet vervolgen.

Het wijze, behoedzame bekeringswerk van o.a. Dominicus (die ook kloosters stichtte voor bekeerde croyants en wiens levenswijze almaar meer indruk maakte op de katharen) wordt door de strijdlustige houding van de kerk ongedaan gemaakt. De Spaanse boeteprediker, die met zijn armoede, zijn geloofsijver, zijn hartstocht voor debatten, zijn compromisloze overgave aan zijn geloof weinig verschilde van de katharen en waldenzen, wordt tot coördinator van de inquisitie benoemd en zijn ordegenoten zullen de kettters nu als inquisiteurs vervolgen. Maar ook hier past een kleine correctie: het aantal veroordelingen en verbrandingen van kettters blijft ver onder het aantal ongelukkigen die vooral in de zestiende en zeventiende eeuw aan hun einde kwamen. Hoe mild de inquisitie op zich ook was, ze betekende wel dat de kerk hardhandiger, rigieder optrad, en zich voor dit optreden beriep op een verstrakte dogmatische houding.

Een uitloper van die evolutie binnen de kerk (de zorg om haar zelfbehoud en identiteit) is te vinden in de kruistocht tegen de katharen in het begin van de dertiende eeuw. Zoals gezegd werd deze oorlog doorkruist door heel andere criteria, die niets met de oorspronkelijke bedoeling te maken hadden: de ketterij bestrijden zonder daarom automatisch de kettters als zodanig uit te roeien. Belangrijker om weten is dat er, van het einde van de twaalfde eeuw tot ver in de jaren twintig van de dertiende eeuw, een hele tijd geweest is waarin er openlijk van kamp kon veranderd worden, waarin zowel kerk als gelovige in dialoog met elkaar een religieus ideaal probeerden uit te stippelen.

Over Valdès, de stichter van de waldenzen, is geweten dat hij een rijke koopman uit Lyons was. Hij bekeert zich tot een leven van boetedoening na het horen van de Mattheusregels: 'ga en verkoop al je bezittingen, en geef je opbrengst aan de armen en je zult alle rijkdommen in de hemel aantreffen.' Valdes' boetedoening trekt mensen aan, zet hem ertoe aan de bijbel in de volkstaal te vertalen. Hij wordt door de paus geprezen voor zijn onvermoeibare strijd tegen de katharen. Maar wanneer blijkt dat hij een eigensoortig habijt draagt, en zelf predikt hoewel hij een leek, geen priester is, in de volkstaal nog wel, niet in het Latijn, en ook vrouwen laat prediken en de katholieke sacramenten en de onwaardige priesters bestrijdt, wordt hij door de katholieke kerk plechtig veroordeeld. Zijn beweging wordt ontbonden. Valdes is, radicaal, compromisloos gehoor gevend aan zijn innerlijke drang om het christendom zijn oorspronkelijk élan terug te geven, een openlijk bestrijder van de katholieke kerk geworden.

geworden. In omgekeerde richting, maar niet eens zo verschillend, is de weg die Durandus van Huesca aflegt. Afkomstig uit Spanje, sluit hij zich eerst aan bij de bewe-

-ging van de waldenzen. Na zijn overstap naar de katholieken in 1207 legt hij de paus een regel voor van een nieuwe communiteit van 'apostolische armen'. Zowel Durandus als zijn beweging worden verder met rust gelaten. Wat was nu het verschil tussen Valdes en Durandus van Huesca? Er was geen verschil. Beiden belanden, eerder bij toeval, in een ander kamp, de ene wordt verketterd, de andere wordt als 'goede katholiek' binnengehaald, nochtans waren ze beide fervente bekampers van het katharisme en stichtten ze een armenbeweging.

Men doet er dus best aan niet langer over 'de katharen' te spreken, maar over een aantal individuen die elk voor zich, op hun eigen manier, hun christelijk ideaal trachten te verwezenlijken; uit die persoonlijke pogingen zijn groepen ontstaan, eind twaalfde, begin dertiende eeuw: de katharen, de waldenzen, de Humiliati (Italië), de Armen van Lombardije, de begijnen, de begarden, de fransiscanen (Italië), de dominicanen, de armenbeweging van Durandus, en zovele anderen groeperingen waarvan we enkel de naam kennen en niet eens weten wie ze gesticht heeft of wat hun doelstellingen waren.

Wie weet hoeveel ontelbare leken hebben op beperkte schaal een vroom leven geleid, of kloosters gesticht, voor of onder leiding van vrouwen, of dubbelkloosters, of het beste uit verschillende richtingen en stromingen opgepikt en dat tot een nieuw geheel proberen samensmeden? Hoevelen onder hen hebben wél een regel gekregen van de paus, hoevelen werden afgekeurd, vervolgd en door de inquisitie verhoord of belandden in een kerker? Het was vaak meer een kwestie van toeval, van personen, van: wie zetelt als paus, in welke regio werkt de persoon in kwestie, wat is de politieke invloedssfeer van zijn machthebber, hoe vooruitziend is zijn organisatorisch genie, hoe behendig weet hij te manoeuvreren bij de kerkelijke en wereldlijke hiërarchie, vormt zijn persoonlijk charisma een bedreiging of een aanwinst voor de kerk? Het zijn eerder deze parameters die het voortbestaan van deze of gene orde of groepering hebben mogelijk gemaakt of gefnuikt dan de dogmatische inhoud of de boodschap die ze wilden uitbrengen. Die boodschap was omzeggens voor iedereen dezelfde; iedereen was ervan overtuigd het authentieke christendom te vertegenwoordigen.

Bij al deze groeperingen valt op hoe hun oorspronkelijke boodschap, nog tijdens hun leven, zogoed als onmiddellijk door aanhangers of bestrijders misbegrepen werd, hoe de oorspronkelijke inspiratie geperverteerd werd, zodat weer ruimte vrijkwam voor nieuwe initiatieven, nieuwe correcties op het christelijk ideaal, hetzij binnen hetzij

buiten de katholieke kerk.

In die zin maakt het wetenschappelijk debat, of de katharen nu gnostisch geïnspireerd waren, of door de bogomielen uit Bulgarije beïnvloed waren, of aanleunden bij de kabbala (precies in de Languedoc en Noord-Spanje ontstond in die tijd de kabbala) of teruggingen op een manicheïsche sekte, weinig uit. Dat onderzoek geeft een beter inzicht in welke vorm de katharen hun grondinspiratie uitdrukten: door welke symbolen, mythen, rites, leefregels. Ook hun geloof in reïncarnatie en metempsychose wordt daardoor aannemelijker. Hoe die vormen ook waren, hun grondinspiratie kwam sterk overeen met wat al hun religieus geïnteresseerde tijdgenoten bezighield: de oorsprong en de bestrijding van het kwaad en de zuivering van de ziel.

Eens de katharen zich in Zuid-Frankrijk organiseren, en zodra ze zich christenen noemen, authentieke chrétiens, of echte gelovigen, croyants, eisen de katharen hun eigen plaats op binnen de vele christelijke hervormingsbewegingen uit hun tijd.

Beknopte bibliografie

Naar mijn weten volledigste werk over de katharen. Wel weinig gestructureerd en voornamelijk gebaseerd op de inquisitieverlagen van de dertiende eeuw:

Jean Duvernoy, Le Catharisme, Toulouse, Privat, 1979 (heruitgave 1986); 2 volumes: L'histoire des cathares en La religion des cathares

Interessante visie vanuit de gnostiek op de katharen in de boeken van Jakob Slavenburg (passim): De geheime woorden en De verloren erfenis, beide uitgegeven bij Ankh-hermes

Het degelijke franse tijdschrift L'Histoire wijdde een boeiend dossier aan de katharen onder de titel L'aventure des Cathares (L'histoire, nr. 183, december 1994)

Aandacht voor politieke situatie Occitanië voor en tijdens kruistocht. Ook belangrijk omdat het de teksten van twee belangrijke kathaarse geschriften bevat, de zgn. Interrogatio Ioannis (of 'Heilig Maal'), en de Summa van de inquisiteur Raynerus Sacconi met een beschrijving van de Lombardijnse kathaarse kerken:

W.P. Martens, De Katharen. Opkomst en ondergang van een vredelievende ketterse sekte, Servire, Katwijk, 1979

Gnostische visie op katharendom, met liefde en kennis van zaken van de gnostische traditie gebracht. Werkt tegenstelling uit tussen gnostiek als brenger van vrijheid en kerk als instituut van de angst. Bevat ook uitgebreide beschrijving van het kathaars ritueel:

Bram Moerland, Montségur, gnosis, gnostiek en de katharen, Mirananda, 1992

Noten

1. De Latijnse tekst luidde: 'omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nichil' (alles is door hem gemaakt, en zonder hem is niets gemaakt).
2. Het boek verheldert de plaatselijke twisten en vetes van een zuidfrans dorp, haar machtsverhoudingen en familiale vendetta's, de schandalig ondermaatse opleiding van de plaatselijke priester, de pseudo-religieuze roddels van de herders en vrouwen; maar over het katharendom vertelt het vrijwel niets. Zelfs de enige figuur die religieus wat meer in zijn mars heeft, één van de herders, die de inquisitie keer op keer te slim af is, getuigt eerder van een gezonde dosis zelfvertrouwen en pantheïsme dan van echt kathaars geloof. Ladurie romanceert de inquisitieverlagen van de toenmalige inquisiteur Fournier, die op zijn beurt de bekentenissen van de zgn. katharen naar zijn hand zette; vooral die inquisitieverlagen zijn boeiende lectuur. Het is onthutsend te lezen hoe aan de ene kant mild, vergevingsgezind, voorkomend de inquisiteurs waren, zolang zij hoopten de ketter tot het ware geloof te kunnen doen terugkeren, en hoe ze tegelijk, getekend door hun eigen theologische achtergrond, het niet kunnen laten hun slachtoffers uitgekiende theologische valstrikken te spannen, en met gemeende spijt het slachtoffer, eens het door de mand is gevallen, 'overleveren aan de wereldlijke arm', d.w.z. aan de brandstapel. De inquisiteurs waren bevooroordeeld, geborneerd, gingen in de fout, maar vandaar om ze allemaal, zonder onderscheid, als door en door slecht en boosaardig af te schilderen getuigt van eenzelfde zwart-visie als die waaraan sommige katharen zich ten aanzien van de katholieke kerk schuldig maakten.
3. De voornaamste geschilpunten tussen katharen en katholieken waren: (1) het Laatste Oordeel (volgens de katharen was dat *et* al geweest, en lag het dus enkel aan de mens om zich uit het kwade te ontworstelen), (2) de natuur van Christus, Godmens voor de katholieken, onstoffelijk voor de katharen, (3) de leer van de eucharistie, volgens de katholieken door de transsubstantiatie het echte bloed en lichaam van Christus, volgens de katharen een loutere herinnering en 'heilig maal', (4) het toedienen van sacramenten door onwaardige priesters (volgens de katharen ontwaarding van het sacrament, volgens de katholieken zonder invloed op het sacrament), (5) kinderdoop (volgens de katharen onmogelijk, want de doop is spiritueel en betekent een persoonlijke, bewuste hergeboorte). Overeenkomsten tussen katharen en katholieken: kerkorganisatie, toedienen en geloof in sacramenten, predikings- en bekeringsmissies (de katharen gingen twee aan twee, gekleed in een habijt met koord), nadruk op liturgie, bestrijding van het kwaad en streven naar zuiverheid, principiële denigrering van vrouwen; mogelijk ook: kloosters, noviciaat, pyramidale organisatievorm.

TEKSTEN VAN EN OVER KATHAREN:

In 1165 ondervraagt de bisschop van Lodève, op vraag van de bisschop van Albi, een aantal katharen. Nadat de bisschop de ketteren aan de tand gevoeld heeft over de katholieke sacramenten, spuien de katharen hun kritiek. Hier volgt het verslag van een ooggetuige:

'Ze vertelden ongevraagd een heleboel dingen. Dat het hoedanook ongewettigd is onder ede te zweren, zoals Jezus dat gezegd had in het evangelie en Johannes in zijn brief.

Ook zeiden ze dat Paulus in zijn brief had bepaald welke soort mensen tot bisschop en priester konden gewijd worden; en dat, indien zulke mensen niet gewijd waren zoals de heilige Paulus dat had voorgeschreven, ze geen bisschoppen noch priesters waren maar roofzuchtige wolven en huichelaars en verleiders, verzot op begroetingen op het marktplein, op de beste zijtes en de hoogste rang in feesten. Zulke mensen wilden Rabbi of Heer genoemd worden, in weerwil van Christus' geboden, en gingen gekleed in alben en witte gewaden, en droegen gouden ringen met edelstenen, wat hun heer Jezus niet opgedragen had; en ze bleven maar verwijten opsommen.

En daarom, zeiden ze, aangezien die mensen geen bisschoppen of priesters waren (behalve dan priesters die Christus verraden hadden) hoorden ze hen ook niet te gehoorzamen, want het waren slechte mensen; het waren geen goede leermeesters maar huurlingen. (...)'

Nadat de beschuldigingen en argumenten uit het Nieuwe Testament door beide partijen aanhoord waren (want ze wilden niet geoordeeld worden tenzij op basis van het Nieuwe Testament), velde de bisschop van Lodève, nadat hij stilte had geboden, op last van de bisschop van Albi en de bovengenoemde assistenten, het volgende vonnis, in overeenstemming met de wet en het Nieuwe Testament. Dit gebeurde in aanwezigheid van de bovengenoemde personen.

'Ik, Jocelin, bisschop van Lodève, op last van de bisschop van Albi en zijn assistenten, ben van oordeel dat de personen die zichzelf de Boni homines (bonshommes) noemen ketteren zijn. En ik veroordeel de sekte van Oiverius en zijn gezellen, en al wie behoorde tot de ketterse sekte van Lombers, wie het ook moge zijn; en dit verordenen wij op gezag van het Nieuwe Testament, d.i. de Evangelien, de Brieven, de Psalmen, de Handelingen van de Apostelen en de Apocalyps.'

De ketteren repliceerden dat de bisschop die het vonnis had uitgesproken een ketter was, niet zij; en dat hij hun vijand was, en een roofzuchtige wolf was, en een huichelaar, en een vijand van God, en geen billijk oordeel had geveld; en ze wilden geen antwoorden verstrekken over hun geloof omdat ze beseften wie hij was, zoals de Heer dat had gezegd in de Evangelien:

'Hoedt u voor valse profeten die in schapenvacht naar u toekomen en innerlijk roofzuchtige wolven zijn.'; en ze zeiden dat hij een bedrieglijke vervolger was; en ze waren bereid om aan de hand van de Evangelien en de Brieven aan te tonen dat hij geen goede herder was, noch hij noch de andere bisschoppen, noch de priesters, maar gewone huursoldaten.¹

---

¹ Verslag van het verhoor van Lomber, 1165; vertaling op basis van : Edward Peters, Heresy and Authority in Medieval Europe, p. 118-119

In het begin van de dertiende eeuw schrijft de kronieker Pierre des Vaux de Cernay zijn kroniek: 'de geschiedenis van Albi' neer (*Historia Albigensis*). Hij geeft een duidelijk beeld van de uiteenlopende kathaarse opinies over het kwaad, Christus en de schepping:

'Ze (de ketters van Albi) zeiden ook, in hun geheime leer, dat de Christus die geboren was in het zichtbare en aardse Betlehem en gekruisigd in Jeruzalem een slecht mens was, en dat Maria Magdalena zijn bijzit was; en dat zij de vrouw was die op overspel was betrapt, over wie in het Evangelie wordt verteld.

Want de goede Christus, zeiden ze, at nooit, dronk nooit, noch nam hij ooit echt het vlees aan, hij was zelfs nooit echt in de wereld, behalve een keer op louter spirituele wijze in het lichaam van Paulus.

Ik zeg: 'in het aardse en zichtbare Betlehem', want de ketters deden het voorkomen alsof er een ander, nieuw en onzichtbaar land is, en in dat land, beweren sommigen, is de goede Christus geboren en gekruisigd.

De ketters verklaarden ook dat de goede God twee vrouwen had, Collant en Colibant, en zonen en dochters bij hen verwekte. Andere ketters beweerden dat er één enkele Schepper is maar dat hij Christus en de duivel als zonen had. Diezelfde zeiden dat alle schepselen goed waren, maar dat alle dingen door de dochters van degene waarover we in de Apocalyps lezen gecorrumpeerd werden.

Ze zeiden dat zogoed als heel de kerk van Rome een roversnest was, en dat het de hoer is waarover men leest in de Apocalyps.

Ze gingen zover in het ontkennen van de sacramenten van de Kerk, dat ze zelfs openlijk onderwezen dat het water van het heilig doopsel hetzelfde was als rivierwater, en dat de hostie van het hoogstheilige lichaam van Christus niet verschilde van gewoon brood. Ze prentten hun simpele toehoorders de blasfemische bewering in, dat het lichaam van Christus, zelfs al was het zo groot geweest als de Alpen, al lang geleden opgegeten en vernietigd was geweest door al degenen die ervan aten.

Vormsel en biecht vonden ze in alle opzichten nutteloos en onnozel. Ze predikten dat het heilige (d.i. gewijde) huwelijk ontuchtig was, en dat niemand erdoor gered kon worden als hij kinderen kreeg.

Ze ontkenden te opstanding van het vlees, en vonden enkele ongehoorde theoriën uit, namelijk dat onze zielen de zielen zijn van engelachtige geesten die, nadat ze van de hemel waren neergeworpen, afvallig door hun hoogmoed, hun verheerlijkte lichamen in de lucht hadden achtergelaten; en dat deze zielen zelf, nadat ze achtereenvolgens zeven aardse lichamen hadden bewoond van welke soort ook, en lang genoeg hun zonde hadden uitgeboet, naar die verlaten lichamen terugkeren.²

Wanneer in 1210 Durandus van Huesca, voormalig waldens, bij de paus Innocentius III zijn katholiek geloof belijdt, omschrijft hij de taak die hij en zijn groep volgelingen zullen opnemen. Zijn beginselverklaring hadden alle religieuze groeperingen van zijn tijd kunnen onderschrijven: armoede en gehoorzaamheid zijn sleutelwoorden bij Fransiscus van Assisi; onderricht en bestrijding van ketters door middel van woord en levenshouding was het doel van Dominicus en zijn Predikheren; de uitvoerige gebedsstonen herinneren aan de katharen; allen hadden ze de *contemptus mundi* met elkaar gemeen, de wens om de wereld de rug toe te keren en een apostolisch, d.i. arm, onthecht leven te leiden.

---

² Vertaling op basis van: Edward Peters, *Heresy and Authority in Medieval Europe*, p. 124-125

'We verzaken aan de wereld. Wat we ook nog zullen bezitten, we zullen het aan de armen uitdelen zoals de Heer dat geboden heeft. We nemen ons voor zodanig arm te zijn dat we geen acht zullen slaan op de dag van morgen, noch zullen we goud of zilver aannemen, of iets dergelijks van wie dan ook, behalve het nodige voedsel en kleding voor een dag. We hebben ons voorgenomen de voorschriften van het evangelie als bevelen op te volgen, en onszelf te wijden aan gebed volgens de zeven canonieke uren, en het Onze Vader vijftien keer te bidden, gevolgd door het Credo van de Apostelen, het Miserere, en andere gebeden.

En inzoverre dat de meesten onder ons geestelijken zijn en de meesten onder ons geletterd zijn, nemen we ons voor onszelf aan de studie te wijden, aan stichtelijk onderricht, aan debatten tegen elke dwaalleer. Debatten moeten echter geleid worden door meer geletterde broeders, onderlegd in het christelijk geloof en op de hoogte van de wet van de Heer, zodat de vijanden van de Katholieke kerk en het apostolische geloof beschaamd worden.'³

Een kathaars scheppingsverhaal vindt men in de Interrogatio Ioannis, 'Het gesprek met Johannes'. Het geschrift werd door de Bogomielen in Bulgarije aan de katharse kerken van Lombardije gestuurd. De Lombardijnse 'Patarini' baseerden er hun mythes over het ontstaan van de wereld en het kwaad op.

Nadat de Satan de engelen verleid heeft en uit de hemel gegooid is, drukt hij zijn berouw uit. De 'Vader' (goede God) erbarmt zich over hem en laat Satan de wereld scheppen. Nadat Satan de aarde, de lucht, het water, de natuurelementen en dieren en planten heeft voortgebracht, scheidt hij de mens:

'En hij (Satan) overwoog de mens in zijn slavernij te brengen. Hij nam leem van de aarde en maakte de mens naar zijn beeld. En hij gebood een engel van de tweede hemel het lemen lichaam in te gaan.

En hij nam er iets van af en hij maakte een ander lichaam in de vorm van een vrouw, en gebood de engel van de eerste hemel daarin te gaan.

De engelen weenden zeer toen zij zagen dat zij bekleed waren met een sterfelijk lichaam in verschillende vorm.

En Satan gebood hun vleselijke gemeenschap te hebben in stoffelijke lichamen en zij konden nog niet zondigen, maar de bewerker van het kwaad deed aldus met zijn verleiding: hij plantte het paradijs en zond de mensen daarin en verbood hun van de vruchten te eten.

De duivel betrad het paradijs en plantte in het midden riet, en van zijn speeksel maakte hij de slang en gebood hem in het riet te blijven. En zo verborg de duivel het sluwe overleg van zijn bedrog, opdat zij zijn bedrog niet zouden zien.

En hij ging tot de mensen terwijl hij zei:

"Eet van alle vruchten die in het paradijs zijn, maar eet niet van de vrucht van goed en kwaad."

Vervolgens bedroog de kwaadwillige duivel, varende in de boze slang, de engel die het uiterlijk van vrouw had en goot over haar hoofd de begeerte naar zonde, en het verlangen van Eva werd als een brandend vuur.

Onmiddellijk deed de duivel, uit het riet tredend, in de gedaante van de slang, zijn begeerte met Eva met de staart van de slang.

---

³ Vertaling op basis van : Edward Peters, Heresy and Authority in Medieval Europa, p. 187

Daarom worden zij geen kinderen van God maar kinderen van de duivel genoemd, die de duivelse wenssen van hun vader doen tot het einde der eeuwen.

Daarna goot de duivel zijn begeerte uit over het hoofd van de engel die in Adam was.

Beiden (Adam en Eva) bevinden zich sindsdien in de begeerte naar wellust, terwijl zij tegelijk kinderen van de duivel voortbrengen en van de slang tot het einde der eeuwen.'⁴

In 1245 bekeert Raynerus Sacconi, die al zeventien jaar lang kathaar is geweest, zich tot het katholicisme en wordt predikheer. Hij beschrijft de scheppingstheorieën van Johannes van Lugio, een Italiaanse kathaar van wie ons ook een geleerd tractaat is overgeleverd. Door bijbelcitataten en verfijnde onderscheidingen aan te brengen in zijn terminologie, gebruikt Johannes van Lugio dezelfde redeneermethodes als de katholieken:

'Scheppen is volgens Johannes van Lugio uit een reeds voorhanden zijnde materie iets maken, en zo wordt het door hem altijd opgevat, en dus niet: scheppen uit niets.

En hij onderscheidt drieërlei schepping: ten eerste uit het goede tot het betere. Volgens dit criterium is Christus door de Vader geschapen of gemaakt. Vandaar het woord van Jesaja: 'Ik, de heer, heb hem geschapen.' En de apostel zegt: 'tot priester gemaakt in de eeuwigheid'.

Ten tweede is er sprake van scheppen uit kwaad tot goed, conform het woord van de apostel: 'Wij zijn door Hem gemaakt, geschapen in Jezus Christus.' En het woord van Genesis: 'In den beginne schiep God hemel en aarde.'

Dit legt Johannes van Lugio zo uit: 'in den beginne' betekent in de Zoon, die zegt: 'Ik ben het begin en ik spreek tot u.' En genoemde Johannes zegt uitdrukkelijk dat God de Vader hemel en aarde toen niet heeft geschapen uit niets, maar uit iets tot iets goeds, zoals zij van wie de apostel zegt: 'geschapen in Christus tot goede daden.'

De derde manier van scheppen noemt hij: 'van kwaad tot erger maken'. Ten bewijze daarvan voert hij het citaat aan uit de Codex over de ketteren en manicheeërs: 'alle ketterijen die verboden zijn door de goddelijke wetten en constituties tot dienaren scheppen die niet zijn.'

Hij zegt dan ook dat alle schepsels in eeuwigheid goede schepsels zijn met de goede God, en slecht met de slechte God, en dat de scheppers hun schepsels niet voorafgaan in eeuwigheid, maar door oorzaak, en dat de schepsels in eeuwigheid uit God zijn, zoals de stralen in de zon die zijn stralen niet voorafgaat in tijd, maar alleen door oorzaak of natuur.

Eveneens zegt hij dat deze wereld van de duivel afkomstig is, of beter gezegd, van de vader van de duivel en dat hij nooit een begin heeft gehad en ook geen eind zal hebben.

Eveneens is zijn opvatting dat de goede God heerst over de andere wereld waarop mensen en dieren zijn en alles wat gelijk is aan die lichtzinnige en bederfelijke schepsels en dat daar ook huwelijken en ontucht en echtbreuk plaatshebben waaruit de kinderen worden voortgebracht.

En wat nog erger is: dat het volk van de goede God tegen Diens voorschriften daar eveneens de dochters van het andere volk heeft getrouwd, dat wil zeggen de dochters van de vreemde god of van de slechte goden.

---

⁴ "Interrogatio Joannis", geciteerd uit, W.P. Martens, De katharen. Opkomst en ondergang van een vredelievende sekte, p. 151-152

En uit deze eerloze, verboden coïtus zijn de reuzen en vele anderen geboren in verschillende tijden.⁵

Van dezelfde Sacconi een beschrijving van de handoplegging, de biecht en de organisatie van de kathaarse kerk. Let wel dat Sacconi het uitsluitend heeft over de noorditaliaanse kerken rond het midden van de dertiende eeuw. Op dat ogenblik zijn de zuidfranse kathaarse kerken zogoed als ontvolkt; trouwens, ook de getallen die Sacconi geeft voor de Italiaanse kerken zijn aan de lage kant: 'O lezer, men kan zeker zeggen dat in de gehele wereld der katharen van beide seksen nog geen vierduizend bij elkaar zijn.' Sacconi's beschrijving werd opgenomen in de 'Manuel de l'Inquisiteur', de handleiding van de goede inquisiteur, en is zo tot in onze eeuw overgeleverd:

'De katharen hebben, zoals apen die de handelingen van de mensen trachten na te bootsen, vier sacramenten, maar deze zijn vals, zinledig, strijdig met de wet en heiligschennend.

Het zijn: de handoplegging, de zegening van het brood, de biecht en de wijdingen. We zullen ze één voor één behandelen.

De handoplegging noemen zij het consolamentum of 'Geestelijke Doop' of 'Doop met de Heilige Geest'. Zonder die doop wordt volgens hen de doodzonde niet vergeven en wordt ook de Heilige Geest niet overgebracht. Maar door het consolamentum (op voorwaarde dat zij alleen het sacrament toedienen) gebeuren die dingen dus wel.

Hierover hebben de katharen van de kerk van Albano een enigszins afwijkende mening; want zij houden vol dat de handen zelf geen enkele uitwerking hebben in de handoplegging, aangezien de handen door de duivel zijn geschapen (dat leggen we straks uit), maar enkel het Onze Vader, dat ze op dat ogenblik herhaaldelijk opzeggen; en ze zeggen dat beide noodzakelijk zijn: handoplegging en het bidden.

Het is ook een algemene opvatting onder de katharen dat er door de handoplegging en het Onze Vader geen zonde worden vergeven indien zij die de handen opleggen op dat moment in doodzonde verkeren.

De handoplegging wordt door tenminste twee personen uitgevoerd; niet enkel hun prelaten doen dat (bisschoppen, de 'zonen'), maar ook hun ondergeschikten (diakens) en, in geval van nood, zelfs de katharen (de niet gewijde chrétiens).

De zegening van het brood van de katharen is een soort broodbreking die ze dagelijks, bij ontbijt én avondmaal verrichten.

Deze broodbreking verloopt als volgt: wanneer de sekteleiden, mannen en vrouwen, aan tafel gaan, bidden ze allen staande het Onze Vader. Intussen houdt één van hen, de hoogste in rang, een brood in zijn hand (of meerdere, als het aantal aanwezigen dat vereist). Hij zegt: 'De genade van onze heer Christus zij met u allen', breekt het brood en deelt het uit aan al wie rond de tafel staan, niet enkel aan de katharen maar ook aan de croyants, (ook al zijn deze in feite) echtbrekers, dieven en moordenaars.

De katharen van Albano echter zeggen dat het materiële brood niet gezegend wordt en trouwens geen enkele zegening kan ontvangen, aangezien het, volgens hen, een schepping van de duivel is. Op dat punt verschillen ze van de anderen, die zeggen dat het brood wel degelijk gezegend wordt. Hoedanook, niemand van de katharen gelooft dat uit dat brood het lichaam van Christus wordt gemaakt.

---

⁵ de "Summa" van Rayneons Sacconi; geciteerd uit: W.P. Martens, Opkomst en ondergang van een vredelievende sekte, p. 173

De penitentie van de katharen is ongetwijfeld vals, ijdel, bedrieglijk en schadelijk zoals zal blijken uit wat volgt.

Want voor echte, lonende boetedoening zijn nodig: berouw van het hart, mondelinge biecht en uitvoering van de opgelegde werken.

Welnu, ik, broeder Raynerus, eens leider van een ketterse gemeenschap en nu, bij de gratie Gods een priester in de orde van Predikheren, hoe onwaardig ik dat ook ben, ik durf zonder aarzelen zeggen en getuigen ten overstaan van God dat ik niet lieg, wanneer ik zeg dat geen van die drie voorwaarden vervuld is in de boetedoening van de katharen. (...)

Bovendien zeg ik zonder aarzelen dat ik in de zeventien jaar waarin ik met hen heb verkeerd, niemand van hen heb zien bidden in het geheim of afgezonderd van anderen, erkennen dat hij bedroefd was of wenen of zich op de borst slaan en zeggen: 'Heer, ontferm U over mij, zondaar', of iets anders, ten teken van berouw.

Ook roepen zij nooit de hulp of bescherming in van de engelen, van de Heilige Maagd of van de heiligen, en nooit slaan ze een kruis.

Nu bespreken we de biecht van de katharen: wat is het, waar en bij wie gaan ze te biecht?

Hun biecht luidt zo: 'Ik sta voor God en jou om op te biechten, en mezelf te beschuldigen van alle zonden die hoedanook in mij zitten, en om van God en jou vergiffenis te krijgen voor al mijn zonden.'

Deze biecht heeft plaats in het openbaar, ten overstaan van allen die daar zijn samengekomen. Vaak zijn dat honderd of meer katharen, mannen en vrouwen, samen met hun croyants. En iedereen legt deze biecht af bij de voornoemde handoplegging. En hij of zij richt zijn of haar biecht vooral tot de prelaat, en drukt intussen het boek van de Evangelieën of het hele Nieuwe Testament tegen zijn of haar borst.

Wanneer de prelaat de absolutie heeft gegeven, plaatst hij het boek op het hoofd van de biechteling, de andere aanwezigen leggen hun rechterhand erop en meteen beginnen ze hun gebeden uit te spreken. (...)

Het is de taak van de bisschoppen om voor te gaan, wat de katharen ook doen: namelijk bij de handoplegging, de broodbreking, het voorgaan in gebed. In zijn afwezigheid neemt de oudste zoon deze taak over, en wanneer deze laatste afwezig is, de jongste zoon.

Deze zonen staan ook in voor de zielezorg van alle katharen die tot hun bisdom behoren. Ze bezoeken ze, alleen of met twee, en alle katharen zijn hen gehoorzaamheid verschuldigd. Net zo staat ieder in voor de zielezorg van wie onder hem is wanneer de bisschop en zijn zonen afwezig zijn. Merk ook op dat de bisschop en zijn zonen hun eigen diakens hebben in elke stad waar katharen wonen.

Het is ook de taak van de diakens om biecht te horen van kleinere zonden (dus geen 'doodzonden') die één keer per maand plaatsvinden zoals we al beschreven hebben. Ze moeten ook de absolutie verlenen aan wie hen toevertrouwd is en hun een driedaagse vasten opleggen of honderd buigingen, die met gebogen knieën worden uitgevoerd, en die dienst noemen ze, als ik me zo mag uitdrukken, de 'eredienst'.¹⁶

---

⁶ de "Summa" van Rayneonis Sacconi; vertaling op basis van Edward Peters, Heresy and Authority in Medieval Europe, p. 129-130